

GUNJU, 1961.

Nru 13/61

HAĠAR QIM

DAWN it-tempji huma msejhin Haġar Qim, jiġifieri l-Haġar tal-Qima. Għandhom iżjed minn 1,600 sena qabel Kristu.

Tempju wiehied issibu ma' idek il-lemnija, kif tidhol mir-rixtellu tal-hadid. Dan it-tempju hu meqrud ħafna. Fih tara għadd ta' rollers, jiġifieri blalen kbar tal-ħaġar li fuqhom kienu jgerbu u jgħorru l-ġebel il-kbir.

Quddiemek tilmah l-akbar blokk ta' bini ta' Haġar Qim. U dan il-bini, mhix haġa ħafifa biex tifhem sewwa kif kien fil-bidunett tiegħu. Fih saru għadd ta' żidiet u tibdiliet li saru fi żmien il-ħaġar.

Għal dawk li huma diletanti ta' l-istorja u ta' l-arkeloġija, sejin issa nagħtu deskrizzjoni dettaljata ta' kif wiehied għandu jara dan it-tempju antik.

F'Haġar Qim, bħal f'tempji oħra, issib għadd ta' ħofor jinfdi waħda ma' l-oħra fil-hisrejn tal-bibien, kif ukoll ħofor oħrajn fl-art. Quddiem id-dahla tat-tempju ewlieni hemm ħofra kbira fl-art, li fiha aktarx kienu jifgħu għadam ta' annimali sagrafikati. It-toqob ta' mal-hisrejn kienu jinqdew bihom aktarx biex idendlu purtieri tal-ġlud, u oħrajn, il-kbar fosthom biex idahħlu fihom bħal staneg ta' l-injam.

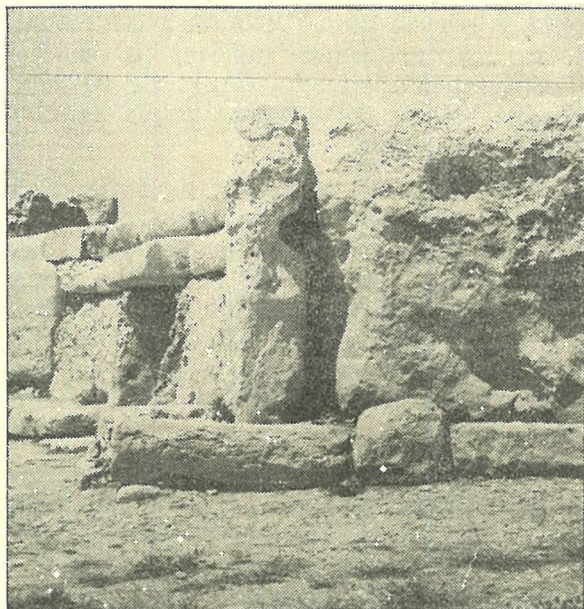
Bħal f'tempji oħra, f'Haġar Qim, tara l-hitant ta' ġewwa u l-hitant ta' barra. Bejniethom hemm il-ħamrija u x-xaħx. Ġebli minnhom, fil-hitant ta' barra, hi twila tnejn u għoxrin pied, u hi l-akbar waħda fit-tempji ta' ġenja ta' żmien il-ħaġar.

Kif tkun qed iddur il-blokk il-kbir ta' Haġar Qim, tintebaħ li l-kmamar, barra l-ewwel tnejn fuq kull naħa tiegħek meta tidhol, huma magħmulin bil-kileb, jiġifieri, aktar ma l-filati tal-ġebel jitlegħu 'l fuq, aktar joħorġu 'l barra, u b'hekk il-kmamar jissaqqu.

Iż-żewġ kmamar ta' l-ewwel ċella tat-tempju huma l-eqdem, u dik it-taqsim li titla' għaliha b'żewġ targiet mill-kuritur, il-wisa' li fiha għadd ta' altari, hi t-taqsim l-inqas qadima.

Il-ġebel li bih huma mibnija t-tempji ta' Haġar Qim hu fil-biċċa l-kbira tal-franka. Ħafna qishom dekorazzjonijiet li saru f'uħud mill-ġebel, huma magħmulin mhux bl-idejn, iżda bil-melħ tal-baħar matul iż-żmien. B'danakollu, hemm altar wiehied li għandu dekorazzjoni li tixbah lid-dekorazzjoni li tara f'Hal Tarxien. U altar ieħor għandu bħal figla bl-egħruq ta' ħerġin minn qasrija. Dawn huma dekorazzjonijiet maħdumin.

Kif tkun Haġar Qim, tara l-qabza kbira li hemm bejn it-tempju ewlieni ta' hemmhekk, u t-tempju l-kbir tal-Ħaġrat, it-tempju ta' Kordin, it-tempju iż-żgħirnetta ta' l-Imnajdra u dak ta' Skorba. Dawn it-tempji għandhom

żewġ taqsimiet fuq kull naħa tiegħek meta tidhol, u taqsim oħra biswitek. Huma bħal werqa taċ-ċawli jew tat-tut. It-tempju ta' Haġar Qim għandu iż-żewġ dahliet fuq kull naħa tiegħek, bħal dawk tat-tempji l-oħra, u wara dawn kellu żewġ dahliet jew żewġ ikmamar oħra.

Għalhekk, it-Tempju l-Kbir ta' Haġar Qim, u tempji oħra bħalu, jissejhu tempji ta' żewġ ċelel, kull waħda minnhom mifruda f'żewġ taqsimiet; waqt li t-tempji ta' l-Imġarr, ta' Kordin, ta' l-Imnajdra u ta' Skorba jissejhu tempji b'ċella waħda, għaliex it-taqsim tagħhom li tiġi biswit id-dahla u li tgħaqqad iż-żewġ taqsimiet l-oħra, mhix ċella tabilhaqq mifruda f'żewġ taqsimiet bħal ta' qabilha, għalkemm wiehied jista' jsejthiha ċella sakemm ikun għadu ma fissirx it-tempji ta' żewġ ċelel u t-tempju ta' tliet ċelel li hemm Hal Tarxien.

Biex jifhem tajjeb dan il-blokk ta' bini wiehied irid jidhol mid-dahla tiegħu ewlenija, jiġifieri mid-dahla li inti tilmah wara li tkun dħalt mir-rixtellu tal-hadid u li qiegħda bħal kuritur miftuħ bejn il-ħaġar tassew kbar tal-faċċata. Fuq kull naħa tad-dahla, hemm dawra shiħa ta' ġebel li tisthajlu bank kbir, u quddiem il-bieb tara ħofra kbira fl-art.

Kif toħroġ mill-kuritur, fuq kull naħa tiegħek issib bħal niċċa b'mejda tal-ġebel. Kif tgħaddi dawn iż-żewġ niċċi issib ruħek f'bitha. Fuq idek, kemm ix-xellugija u kemm il-lemnija, issib kamra, mifruda mill-bitha b'ħajt. Fil-kmamar tidhol minn dahla li hi bħal tieqa. Iż-żewġ twieqi, jew aħjar, iż-żewġ dahliet, m'humix biswit xulxin. Iż-żewġ ikmamar, mifrudin minn xulxin bil-bitha, jissejhu ċella.

L-eqdem tempji li għandna, fihom ċella waħda, u għalhekk, bejn it-taqsima tal-lemin u tax-xellug kif tkun fil-bitha ta' dawk it-tempji, issib quddiemek taqsi-ma oħra li tgħaqqad iż-żewġ taqsimiet. Hekk tara fit-Tempju l-Kbir ta' l-Imġarr u f'wieħed mit-tempji ta' Kordin u ta' l-Imnaj-dra. F'Haġar Qim xort'oħra.

F'Haġar Qim jekk mill-ewwel ċella tgħaddi minn bejn erba' niċeċ u minn kuritur ieħor, li l-lum mhux imsaqqaf, tiġi f'bitha oħra, u b'hekk tkun f'ċella oħra tat-tempju. It-taqsima tax-xellug inhattet u nbidlet f'kuritur twil u wiesa'. It-taqsima tal-lemin għadha hemm. Fiha hemm toqba ovali li tagħti għal barra.

Bejn it-taqsima tax-xellug, li nbidlet f'kuritur, u t-taqsima tal-lemin tistenna dahla b'mejda tal-ġebel bħal fit-tempji l-oħra; iżda din id-dahla mhix hemm. Minflokha hemm bħal żewġ niċeċ, u beniethom hemm kuritur li jwasslek għal barra. Dan il-kuritur jiġi biswit il-kuritur tad-dahla ewlenija tat-tempju, u biswit il-kuritur l-ieħor jifred l-ewwel ċella tat-tempju mit-tieni.

Biex tifhem tajjeb il-blokk kbir tal-bini ta' Haġar Qim, meta tkun fit-tieni ċella tat-tempju, iddurx ma' idek ix-xellugija għat-taqsima tax-xellug li hi mibdula f'kuritur wiesa' b'għadd ta' niċeċ jew altari, iżda ibqa' miexi 'l quddiem u oħroġ barra. Kif tkun barra, bogħod minnek tefgħa ta' ġebela, tara fdalijiet ta' tempju ieħor, iżda int ibqa' dur ma' idek il-leminija mal-blokk il-kbir.

Tara ġebel kbir tabilhaqq, u kif tibqa' ddur mal-lemin tilmah dahla b'mejda tal-ġebel, u quddiem id-dahla, fl-art tara żewġ blatiet, waħda minnhom bil-ħofor. Iż-żewġ blatiet juruk li aktarx kienu bħal dawk iż-żewġ imwejjed tal-ġebel li ssib qabel id dahla ta' tempji oħra, bil-ħofriet fihom biex iqiegħdu ġarar li ma jieqfux weħedhom, u li kienu jimlewhom b'xi nbid jew żejt, bħala offerta ta' qima.

F'din id-dahla mal-ħajt tara n-naħa l-oħra ta' dik it-toqba ovali li kont rajt meta kont fit-taqsima leminija tat-tieni ċella tat-tempju.

Meta tkun hemmhekk, tissoktax iddur ma' idejk il-leminija, iżda erga' lura lejn il-kuritur li minnu tkun ħriġt u ssokta dur ma' idek ix-xellugija.

L-ewwel ma ssib hi dahla, li hi magħluqa bil-ġebel. Mingħajr ma hemm għalfejn taq-beż il-ġebel, max-xellug tiegħek tara bħal niċ-ċa b'mejda tal-ġebel fuq kolonna u kolonna ta' mejda oħra. Quddiemek tara armarju jew xkafef tal-ġebel. U fuq il-lemin tiegħek tara dahla oħra li biex tidhol fiha tkun trid tgħaddi minn bieb baxx.

Wara li tkun rajt dan, issokta dur mal-bini u imxi ma' idek ix-xellugija.

Terga' tara żewġ dahliet bħal żewġ niċeċ fuq kull naħa tiegħek, kuritur li ftit għad baqa' ġebel minnu, u li jekk tgħaddi minnu tidhol f'ċella ta' tempju ieħor, b'żewġ taqsi-miet fuq kull id tiegħek. Minn din iċ-ċella ma tistax tissokta tidhol f'taqsima oħra, għaliex id-dahla hi mbarrata u t-taqsima ta' ġewwa tat-tempju hi meħuda mill-kuritur b'għadd ta' niċeċ u mwejjed li kont rajt meta kont fit-taqsima ta' idek ix-xellugija tat-tieni ċella ta' l-ewwel tempju.

Qabel din id-dahla li hi mbarrata tara fuq kull naħa dahla b'mejda bħala artal baxx hafna.

Meta toħroġ mill-fdalijiet ta' dan it-tempju, issokta dur ma' idek ix-xellugija. Terga' tara u tidhol f'kamra ovali li hi mħarbita. Minn din il-kamra tista' tidhol għall-kuritur wiesa' b'għadd ta' niċeċ u tiġi wara dak li baqa' mit-tieni tempju li tkun għadek kif ħriġt minnu. Jekk terga' toħroġ u tissokta ddur ma' idek ix-xellugija, terga' ssib fdalijiet ta' kuritur ieħor. Qabel tidhol, tilmah is-saqajn ta' statwa tal-ġebel. Imbagħad, jekk tidhol ġewwa, tiġi għal kuritur wiesa' b'għadd ta' niċeċ, u tgħaddi minn wara l-kamra l-oħra ovali li kont rajt, u minn wara l-fdalijiet tat-tieni tempju li kont fih.

Meta tidhol fil-kuritur wiesa', tara għadd ta' niċeċ mqassma, ftit jew wisq, bħal dawk tal-Hypogeum ta' Haġ Saflieni. Fuq idek il-leminija tara żewġ targiet. Jekk titlagħhom u tidhol ġewwa, issib ruhek f'kamra u tara żewġ dahliet bħal żewġ niċeċ, u bejniethom bieb zghir tal-ġebel li jwasslek f'dahla oħra zghira.

Kif tkun hemmhekk tara bħal tarag li jfakkrek fit-tarag li hemm f'wieħed mit-tempji ta' Haġ Tarxien, u li kien jagħti għat-taqsima ta' fuq tat-tempju.

Meta toħroġ minn din il-kamra, fuq idek ix-xellugija tara żewġ imwejjed sbieħ tal-ġebel fuq kolonni. Jekk tidhol minn bejniethom, tiġi f'dik it-taqsima li kont rajt fuq idek ix-xellugija meta kont għaddejti minn quddiem il-kuritur ta' l-ewwel tempju, u li għandha d-dahla tagħha mbarrata bil-ġebel.

Imbagħad, meta toħroġ minn hemm ġew issokta imxi ma' idek ix-xellugija u tiġi fit-taqsima xellugija tat-tieni ċella ta' l-ewwel tempju li nbidlet fil-kuritur li tkun qiegħed fih. U jekk tibqa' ddur ma' idek il-leminija tiġi fl-ewwel ċella ta' l-ewwel tempju, u toħroġ mnejn tkun dħalt għall-blokk il-kbir ta' Haġar Qim.

Wara li tmur Haġar Qim, aqbez sal-Mużew tal-Belt. U tara għadd ta' statwi tal-fuħħar u mudell ta' tempju. Fost l-istatwi, tara waħda li ssejthet Venus ta' Malta.